
Marija Klobčar
Od pašnika do odra

Ustvarjalnost posameznika med izročilom in vplivi množične kulture

---

Prispevek izhaja iz vprašanja, kako se je pri preprostih ljudeh spreminjal odnos do ljudske kulture, in sicer iz nezavedne vraščeni v njeno podobo v premišljeno odkrivanje, in kako se je tej kulturi želela približati ali pa jo nadomestiti ustvarjalnost posameznika. Pot »od pašnika do odra« ima dva pomena: to je bila hkrati resnična življenjska pot Kati Turk, ob kateri avtorica razčlenjuje omenjeni problem, hkrati pa je s tem simbolično poimenovana razdalja med folkloro in folklorizmom oziroma med ljudsko in t. i. množično kulturo.

The article focuses on the question how uneducated people changed their attitude toward folk culture from being subconsciously rooted in it to deliberately discovering it, and how the creativity of an individual wished to copy or even supplant folk culture. The path from "the pasture to the stage" contains two meanings: while being the true life path of Kati Turk whose life and work is used as an illustration of the above-mentioned problem, it is also a symbolically-termed distance between folklore and folklorism or, better yet, between folk and mass culture.

Odnos do izročila in posameznik

Meja, ki se zarisuje med ljudskim pesništvom in vsem, kar se bolj ali manj oddaljuje od njegove poetike in se približuje današnjemu okusu najširših plasti, omogoča različna razumevanja. Poznavanje socialnega konteksta in upoštevanje časovnih in prostorskih koordinat to nedorečenost postavlja v drugačno luč. To je posebno vidno v razumevanju obdobja velikih sprememb od tridesetih let prejšnjega stoletja do prvih povojnih desetletij in v razkrivanju individualnih usod, posebno tistih, ki so se na okolico in na spremembe v njej intenzivneje odzivale, se ji poskušale upirati, ohranjati določene vrednote in vanjo tudi ustvarjalno poseči.

Ena takšnih usod, ki ob podrobnejšem pregledu omogoča zanimiv vpogled v naka-zano problematiko, vključno s časom, ki jo je oblikoval, je usoda Kati Turk.¹ Kati Turk, nešolanca hči bajtarja iz vasi Hrib pri Kamniku, pozneje znana kot pastirica in »ljudska umetnica«, je živela v času, ki je v odnosu do dediščine prinašal največ sprememb. Z ljudskim in vsem, kar naj bi ga nadomeščalo, je bila povezana na razne načine, hkrati pa je sodelovala tudi z Glasbenonarodopisnim inštitutom: v začetku šestdesetih let je nastopala kot pevka ljudskih pesmi in za Inštitut popisala šege in navade,² ki se jih je spominjala iz svoje mladosti. Tu je, sicer povsem amatersko, nastopala v vlogi opazovalke, k čemur je pripomogel tudi njen izostreni čut za opazovanje. Ljudje, predvsem domačini, pa so jo poznali kot »ljudsko pesnico«, ker je na meji vplivov ljudske pesmi in množične kulture nastopila z lastno ustvarjalnostjo. Njena ustvarjalnost se je izražala v pesnjenju, v javnih nastopih in v likovnem izražanju.

Glede na to, da me na tem mestu zanima razpon od ljudskega do raznih sodobnih oblik prilagajanja množičnemu okusu, je potrebno osvetliti odnos Kati Turk do izročila, ki ga najbolj izraža sodelovanje z Glasbenonarodopisnim inštitutom, hkrati pa tudi njen celovit odnos do ustvarjalnosti nasploh, vključno s časom, ko je s pesmimi in pripovedmi nastopala na kamniških množičnih prireditvah. Za razumevanje odnosa do izročila in razvoja tega odnosa pa je potrebno poznati tako predvojno družbeno okolje kot povojne spremembe.

Medtem ko so povojna dogajanja, ki so Kati Turk pripeljala do nezavednega upora družbenim spremembam, do paše na planini, njene lastne ustvarjalnosti in javnih nastopov, prišla do izraza v zasebnih pogovorih z njo, je predvojni čas zajet v posnetkih ljudskih pesmi in v obširnem popisu, narejenem za Glasbenonarodopisni inštitut.

Popis šeg in navad, zajet v zvezku z naslovom Naši kraji in običaji, je kljub nešolanosti zapisovalke zelo zanimiv dokument o praznikih v vaseh zahodnega dela Tuhinjske doline. Velikokrat že opažen pojav, da so se za kmečko življenje zanimali meščani, dobi v tem primeru še drug vidik. Čeprav v zapisih ni čutiti namerne idealizacije, se zdi, da je občutenje skupnosti za predvojne družbene razmere vendarle premočno. V poznejših pogovorih s Kati Turk so namreč družbeni razločki prišli jasneje do izraza. Temeljitejši vpogled pa kaže, da se v teh zapiskih izrisuje čas, ko otroci še niso odšli služiti, hkrati pa v občutenju prazničnosti zbledijo tudi nekatere senčne strani tedanje družbe: ob praznikih, ko so bili na mizi pečeni štruklji, so otroci pozabili na lakoto prejšnjega dne.

Poznejši pogovori s Kati Turk³ pa so odkrivali drug čas – čas služenja pri velikih kmetih, čas vojne, povojnih razhajanj in čas iskanja nekdanjih vrednot. Prav iskanje teh vrednot, pri katerem je Kati Turk kljub nešolanosti ubirala več poti, pa je vredno podrobnejše pozornosti. Teklo je v več smereh – kot petje ljudskih pesmi za arhiv Glasbenonarodopisnega inštituta, kot zapisovanje izročila in kot njena lastna ustvarjalnost. Prav njena lastna ustvarjalnost ima sama v sebi neko diametralno nasprotje: čeprav je usmerjena v iskanje nekdanjega sveta, išče svoj izraz. Ta pot je namreč pot od pašnika do odra: gre za razdaljo od ljudske kulture, torej od tam, kjer se je nek vedenjski vzorec neopazno prenašal od starejših k mlajšim, od odraslih k mladini, do kulture za ljudstvo.

¹ Kati Turk, roj. Spruk, je bila doma v vasi Hrib v Tuhinjski dolini. Rojena je bila leta 1928, v družini je bilo devet otrok. Končala je dva razreda osnovne šole.

² Kati Turk je šege in navade svojega kraja za Glasbenonarodopisni inštitut popisala v zvezku, ki ni nikoli prišel v last Inštituta. Te zapiske je poimenovala Naši kraji in običaji, obsegajo pa 117 neoštevilčenih strani.

³ Pri tem mislim na razgovore s Kati Turk med letoma 1993 in 1995, upoštevala pa sem tudi razgovore z njenim možem po njeni smrti, predvsem pa v maju leta 2000.

Celovit pregled delovanja Kati Turk na poseben način hkrati z beleženjem ljudske kulture razkriva umikanje ljudske pesmi iz javnosti in sprejemanje okusa množice. To je hkrati pot, ki se ji je Kati Turk uprla – pot od nekdanjih do povsem drugačnih družbenih odnosov.

Slika predvojnega družbenega okolja v spominu in zapisih Kati Turk

Kot je razvidno iz zapiskov Kati Turk, jo je socialna podoba vasi predvojnega časa zaznamovala na način, ki vsaj do neke mere razkriva življenjsko ozadje marsikatero ljudske pesmi. V uvodu pravi: *«Sem hči bajtarja, doma izpod Kamniških planin v vasi Hrib št. 11.»*⁴ Zdi se, da je bila ob spominu na mladost moč pozitivnih doživetij večja od socialne stiske, zaradi katere so morali posebno starejši otroci zelo zgodaj od doma, zato se tega Kati Turk v svojih zapiskih komaj dotakne: *«Življenje smo imeli zelo trdo, toda vseeno lepo.»*⁵

Kati Turk je že kot otrok odšla služiti za deklo, v poznejše zapise šeg in navad, narejene za Glasbenonarodopisni inštitut, pa trpkih spominov ni vključevala.

/Kati Turk kot dekla pri posestniku na Brezjah med 2. svetovno vojno; izvirnik last Jožeta Turka, Vrhpolje pri Kamniku/

Čeprav v zapiskih ni čutiti izostrene socialne osti, posveča zapisovalka izredno veliko pozornost družbenim odnosom, kar pa je, kot rečeno, še bolj prišlo do izraza v pogovorih z njo. Rada je poudarjala, da je bila njihova skromna hiša ob nedeljah in praznikih vedno

⁴ Citate iz zapiskov Kati Turk lektoriram, ker jih ni zapisala v narečju, temveč se je skušala približati zbornemu jeziku. Nekatere citate izjemoma ohranjam v navednicah.

⁵ Zapiski Kati Turk, str. 1.

polna ljudi, medtem ko se vaščani pri gruntarjih niso radi zbirali. S tem relativizira veljavo socialne moči, ki jo je na vasi nudil grunt. Zdi se, kot da so tam, kjer je bilo denarja premalo, da bi prinašal kakršen koli družbeni ugled, bolj neobremenjeno delili z drugimi in da je bilo s tem več prostora za veselje in za pesem. To Kati Turk brez zaključkov ugotavlja v zapiskih na več mestih: *«Na praznični ponedeljek je prišlo k nam vedno veliko ljudi, posebno še mladine, ker so ata ponavadi prinesli eno košaro jabolk, da so jih sekali s kovanci.»*⁶ Ob razlagi same igre poudarja: *«Pri tem je bilo vedno veliko špasa.»*⁷ Iskanje takšnega veselja je imelo namreč zelo veliko vlogo pri premoščanju vsakdanjih težav.

Glede na bližino mesta, precejšnji delež vaškega proletariata⁸ in čas, ki ga zapisovalka opisuje, preseneča teža apotropejskih dejanj pri nekaterih šegah. Zavedanje socialne majhnosti je bilo, kot je videti iz teh zapiskov, pri večini šeg močno v ozadju. V zapisih ni čutiti idealizacije, je le podoživljanje veselja, ki pa je bilo ob praznikih velikokrat povezano prav s tem, da se je takrat družina lahko najedla. Sprukova hiša je bila bajtarska in oče je preživil družino predvsem kot zidar, zato skrben odnos do zemlje in živine preseneča. Ta skrb se je izražala tudi v šegah in navadah, povezanih z verovanjem: *«Vsako leto okoli svetega Florjana, to je četrtega maja, se v naši fari začnejo urne ali poljske maše. In to za vsako vas posebej. Šli smo k maši in molili za dobro letino. Na koncu maše si je vsak napolnil steklenico žegnane vode. S to vodo smo potem vsako soboto popoldne poškopili njive in ob treh nehali delati na polju, to vse do Rešnjega telesa. Takrat smo šli k maši in procesiji, ki se je vila vedno po poljih. Tam so bili napravljeni majhni oltarji, okoli njih so bile v tla natakne bukove, gabrove in brezove veje. Teh vej smo si po maši nalomili, jih nesli domov in na vsako njivo utaknili po eno. Po tem prazniku nismo več kropili njiv in tudi delali smo do noči.»*⁹

Obširnim opisom letnih ali koledarskih šeg, kamor vpleta tudi šege na paši, v svojih zapiskih Kati Turk dodaja tudi šege življenjskega kroga. Tu ponekod bolj prihajajo do izraza socialne dimenzije, velikokrat skrite v osebnih simpatijah: *«Otrok je od takrat naprej¹⁰ dobival pirhe v veliki noči od birmanskega botra. In to do druge birmine. Ta je bila vsako šesto leto. Ko je še to minulo, so bila otroška leta mimo. Zato so se, čeprav še mladi, že začeli nadrobno ženiti. To se je opazilo posebno še pri fantih. Ko so ob večerih začeli hoditi na vas, se tam nekaj časa pogovarjali, zapeli nekaj fantovskih pesmi, nato se hitro razbežali pod okna deklet. Dekle se je oglasila le tistemu fantu, katerega je imela rada. To je pokazala še s tem, da mu je dala vejico rožmarina in rdeč nagelj, ki je pomenil ljubezen. Če je bilo pa v vasi kakšno dekle, ki se ni hotela zgovarjati s fanti in je bila štmana, je fantje niso marali, zato so ji nagajali, kadar ji je kdo mogel. Včasih so ji napravili celo tatrmana. To je slamnat mož, podoben strašilu. Tega so potem pustili na kakem vidnem mestu v bližini njenega okna, da so ga ljudje zjutraj videli, ko so hodili mimo, in se smejali. Dekle je bila na to jezna, zato je prišlo dostikrat do resnih sporov, včasih celo do tožbe.»*¹¹

⁶ Nav. delo, str. 9. Na tem mestu govori o velikonočnem ponedeljku.

⁷ Nav. delo, str. 11.

⁸ Vas Hrib, 5 kilometrov oddaljena od Kamnika, je imela pred 2. svetovno vojno 62 prebivalcev, 10 hiš, ki so vse veljale za skromne domove, 7 posestnikov, 2 kočarja in 4 najemnike. Dostopna je bila z banovinske ceste v Soteski po kilometer in pol dolgim slabem kolovozu.

⁹ Zapiski, str. 18–19.

¹⁰ Od birmine, op. M. K.

¹¹ Zapiski, str. 63–64.

Pri vseh šegah je imelo izreden pomen druženje samo: *»V naših krajih imamo tudi to navado, da kadar ima kedo god, se jih na predvečer zbere več skupaj in gredo pred njegovo hišo ofirat. To delajo tako, da nekdo ustrelji z možnarjem, godec zaigra tri viže, včasih zapojejo še kakšno pesem. Če pa ni godca, vzame vsak kakšno stvar v roke in s tem ropota, kolikor more. To so ponavadi kravji zvonci, pokrovke, lonci, vrata od peči ali kaj podobnega. To ropotanje se napravi v treh presledkih. To delajo zato, da godovnika čez leto ne bi po trebuhu ščipalo. Ko tako ropotajo, pride godovnik ven in vse povabi v hišo. Za ta večer pripravi vino in še kaj za jesti godovnik sam. Ko tako pijejo, plešejo in uganjajo druge neumnosti, hitro mine čas. Ko ura udari polnoč, ufrehtarji posadijo godovnika na stol in ga trikrat zaporedoma dvignejo do stropa, nato mu od kraja voščijo vse mogoče, včasih celo v verzih, kot na primer:*

*Danes je tvoj god,
ti voščim srečo pousod,
na duš, na tales,
pa svet žegon z nābes,
po smrt tega talesa
pa sveta nābesa,
dā b biv uslišan moj glas,
dā b mu dost kruha in kubas.¹²*

Te šege so ponujale dosti družabnosti in petja, oboje pa so otroci, ki so še zelo mladi odšli služiti k »večjim« kmetom, zelo pogrešali. O petju v zapiskih govori predvsem kot o spremljevalcu druženja, doživetij s svojega službovanja pri kmetih pa v zapiske ne vključuje in stisk, ko so bili desetletni otroci na ta način že vključeni v delo kot odrasli ljudje, se ne dotika: o njih je obširno spregovorila v osebnih razgovorih. To daje slutiti, da odsev neenakosti med ljudmi ni smel okrniti popolne podobe idiličnega življenja na vasi.

Spomini na pašo – spominjanje prostosti in življenja z naravo

Izredno velike pozornosti je v teh zapiskih deležna paša. Vloga pastirjev – pastirji so bili v tem času v nižinah bolj ali manj samo še otroci ali najstarejši vaščani – je bila tedaj sicer že zelo obrobna, vendar je imela ne samo za otroke, temveč tudi za gospodarje velik pomen: *»Potem je prišla kmalu spomlad in za tem sveti Jurij. To je bil dan, ko smo prvič gnali krave na pašo. Ata so privezali taveliki kravi zvonec, napravili na hlevskem pragu križ iz leskovih žegnanih šib. To so tiste šibe, ki so na cvetno nedeljo povezane v žegen. Pa tudi pastirji smo dobili vsak po eno žegnano šibo na začetku paše. Ko so krave stopile čez prag, so jih ata še poškopili z žegnano vodo za srečno pašo.¹³*

Otroke je paša povežala na poseben način in jim dajala posebne pravice. *»Kakor drugim, tako tudi nam je bila paša nekaj lepega, posebno še, ker smo večkrat kurili ogenj. Okoli njega smo skakali, peli in vriskali. Večkrat smo pekli tudi krompir ali koruzne sterže. Koruza je bila še posebno dobra, ker smo jo včasih nakradli kar na sosedovi njivi.¹⁴* Pri tem so se otroci igrali razne igre in ohranjali navade, ki jim niso poznali pomena. *»Če se je slučajno pri kurjenju ognja kadilo v nas, smo vzeli veje, z*

¹² Nav. delo, str. 86–88.

¹³ Nav. delo, str. 12–13.

¹⁴ Nav. delo, str. 13.

njimi odganjali dim in pri tem govorili: 'Stara baba, stran se kadi!' ali pa 'Tja se kadi, kjer so cvereni kradli!' Ko smo zvečer zapuščali ogenj, smo napravili okoli njega več križev s cveki. Vsakokrat, ko smo položili en cvek čez drugega, smo pri tem rekli: 'Angelčki, grejte se, hudobcem pa nikar ne pustite!'¹⁵

Na paši so otroški vsakdan polnile številne radosti, na katere njihova revščina ni imela nobenega vpliva. «Ker je bil pa naš pašnik v bregu, smo imeli še eno veselje, in to z murnčki, ki jih je bilo v tem bregu vedno dovolj. S slamico smo drezali v njihove luknjice in pri tem govorili. 'Grilček murnček, pojdi ven, ti bom djav komat na vrat, boma šla na dolgo njivo ajdo sjat!' Če smo našli polža, ki ni hotel pokukati iz hišice, smo s prsti trkali po njegovi hišici in pri tem govorili: 'Povž, povž, pukaž ruge, če ne, bom tvoji matr hišo ubov!' Včasih smo plezali tudi na drevesa in stikali za gnezdi. Pri tem smo imeli vero, da če mlade tičke v gnezdo pogledaš in dihneš v nje, jih stara ne mara in jih pusti. Lovili smo tudi prve metulje, jih spuščali čez rokav, da bi bili bolj srečni.»¹⁶

Ob igrah z naravo so imele posebno mesto družabne igre. «Kadar smo bili dobre volje, smo se šli tudi kakšne igre. Ta nam je bila še posebno všeč. Stopili smo v krog in pri tem govorili:

'Dam ženimo – še pasimo!

Kugá bomo déval? – Mérkuco kupal.

S kóm mašal? – S krivo taco.

S kóm zablil? – Z maškannmo drekam.

Kdo bo jedu? – Tist, k bo nejpret bele zube pukazov.'

Nato smo vsi usta 'ukap tišal'. Na tistega, ki se je najprej zasmel, smo vsi s prstom kazali, češ da je on ta, ki bo to jedel.»¹⁷ Čas paše je bil tudi čas drugih splošno znanih otroških iger – lovenja, skrivalnic, šli pa so se tudi «kačo vit, rinčice talat, trden most, gospoda kapucinarja, ptičke prodajat» in druge igre.¹⁸

Tako za samo pašo kot za družbene odnose so imele velik pomen pastirske šege. Pastirji so imeli posebno vlogo namreč tudi ob žeganju, »smajni«. «Saj smajna je bila samo enkrat na leto. Za to nedeljo smo se pa tudi otroci dolgo pripravljali, posebno pastirji. Ker smo že 14 dni preje vadili s pokanjem s korobači. Korobač je podoben biču, samo da je petkrat večji in pleten ko vrv. Je od zgoraj zelo debel, potem čedalje tanjši in na koncu s preje napravljena muha, ki jo je po večkratnem poku treba zamenjati. Pokali so ponavadi na obe strani. Če sta pokala dva, je bilo slišati, kot bi štirje mlatili. 'Pika poka – pika pok.' Največ pokanja je bilo slišati na smajno zjutraj, ko smo se pastirji skušali med seboj, kedo bo prej gnal krave na pašo. Takoj ko je zapel kravji zvonec, smo začeli upiti na vse grlo:

'Povomana lesa,

potrta kolesa,

podveznen pominek – štrbunk.

Je ponu polizov,

¹⁵ Nav. delo, str. 14.

¹⁶ Nav. delo, str. 15; »čez rokav« v tem primeru pomeni »skozi rokav«.

¹⁷ Nav. delo, str. 15–16. Ti zapiski se različno približujejo zbornemu jeziku, zato najbolj izvirne navedke puščam v navednicah. Besedil iger namenoma ne lektoriram.

¹⁸ Nav. delo, str. 18.

*je piskr pustrgov,
pomije gudov.'*

To je veljalo vedno tistemu, ki je prignal zadnji krave na pašo. Po smajni ni bilo več slišati pokanja.¹⁹

Zapiski Kati Turk predstavljajo tudi nekatere druge plati vaškega življenja in se lotevajo nekaterih drugih tem – precej védenja prinašajo tudi s področja zdravilstva, vendar so prav na področju šeg, ki so povezane z družabnostjo ali z naravo, najbolj informativni. Zapisovalka je namreč z njimi izrazila tudi svoj pogled na življenje, ki ga je hkrati še bolj živo dokazala s svojimi življenjskimi odločitvami.

Ljudska kultura ob prehodu iz predvojnih družbenih razmer v nasilno industrializacijo

Kati Turk je vojno kot otrok preživljala v službi pri kmetu, ki je, čeprav šoloobvezno, ni pustil k rednemu pouku, zato je končala samo dva razreda osnovne šole. V razgovorih je dala vedeti, da si je potem, ko je še kot otrok odšla služiti, kljub idiličnemu spominu na dom želela spremembe. Čutila je krivičnost družbene ureditve, ko je vsa leta vojne pri kmetu delala samo za hrano in staro ponošeno obleko, ki je ob prvem pranju razpadla. V njenih razgovorih iz časa njenega službovanja na kmetih ni bilo nobenih opisov šeg in navad: te so bile namreč povezane z odnosi v skupnosti, ki je kot skupnost tudi delovala, zato se je vanjo želela vrniti. Verjela je, da se bo to uresničilo, saj ji je partizan, ki ga je med vojno srečala na polju nad Brezjami, obljubil, da bo po vojni dovolj kruha za vse.

Nasilna povojna industrializacija je prinesla kruh in razočaranje hkrati, enega od načinov za umik iz nje pa je omogočala tudi različno razumljena ljudska kultura oziroma njeno posnemanje.

/Kati Turk pri vezenju v bolnišnici po letu 1950; izvirnik last Jožeta Turka/

¹⁹ Nav. delo, str. 26–28.

Povojne spremembe so v vaško življenje usodno posegle. Družbeni preobrat je za obljubo, da bo za vse dovolj kruha, zahteval svoj davek. Nasilnemu zaposlovanju v kamniški industriji so se vaščani brezuspešno upirali. Prehod iz enega v drug družbeni sistem pa glede na zaposlovanje ni bil samo nasilen, temveč tudi zelo hiter, zato se mu ljudje niso mogli prilagajati. Predvojno petje na vasi, v katerega v zapostavljenih vaseh ni posegla niti preobrazba v razna društva, z zaposlitvijo fantov ni zamiralo, temveč je zamrlo čez noč. Hkrati z zaposlovanjem v mestu se je mladina začela tudi odseljevati.

Družbenih odnosov pa ni spremenilo samo zaposlovanje in odhajanje ljudi iz vasi,²⁰ temveč je vanje posegla tudi vojna z vsemi posledicami. Tuhinjska dolina je bila v vojnem času namreč deležna velikega pritiska in odpora hkrati, kar pa je same ljudi v veliki meri oddaljilo med seboj in jih utišalo. Povojni čas je zaradi nasprotnih ideoloških stališč in zaradi nezaupanja nasprotja zelo poglobil: marsikdo je tako postal tujec doma in tam, kjer se je zaposlil ali kamor je prišel živeti.

Tujstvo pa je pri tistih, ki so bili dotlej povezani z naravo, poglobila tudi odrezanost od zemlje. Kati Turk, ki je otroštvo preživljala pri živini in na polju, je bila, kot v posmeh njeni ljubezni do živine, prisilno zaposlena v industriji predelave živalskih kož, v kamniški tovarni usnja. Po poroki se je preselila v najeto bajto v nižini. Vsem stresom, ki so, kot se je zdelo, potrgali vezi z mladostjo, z domom, s sovaščani in z vsem, kar jih je povezovalo, pa se je nazadnje pridružilo še spoznanje, da se niti razvedriti ne sme tako, kot so se razvedrili doma – s pesmijo: ko je Kati Turk v svojem novem domu zapela, so se ljudje na cesti ustavljali in se menili, da je ženska v hiši gotovo pijana, ker prepeva. V zavesti ljudi v tem okolju za spontano pesem ni bilo več prostora, čeprav, kot dokazujejo poznejši zapisi, so se ljudje v nekaterih tovarnah drug od drugega naučili veliko pesmi; čeprav se tega pozneje ni več spominjala, se je Kati Turk namreč največ pesmi naučila v tovarni usnja v Kamniku od delavk, ki so bile nekoč vajene petja ob delu doma.²¹

Vrnitev med pastirje — iskanje izgubljenih vrednot in družbenih vezi

Kati Turk je kot bajtarski otrok vedela, da je bila družbena ureditev pred vojno za majhne krivična, povojne razmere pa so kljub izboljševanju gmotnega položaja prinesle razočaranje. Tako kot mnogim drugim sta ji vir zla pomenila nasilno zaposlovanje v industriji in zanikanje nekdanjih vrednot. Novi čas je sicer res olajšal delo, spremenil je vsakdanjik in prosti čas, predvsem pa odnose med ljudmi in vrednote. Temu se je upirala: *»Vrednote je treba iskati, bolj kakor gobe. To se ne da z grabljem nagrahit kot jeseni, ko listje odpada.»*²²

V boleznih, s katero se je odzvala na spremembe, se je Kati Turk uprla. Šele po dolgotrajnih zdravljenjih v bolnišnicah in po spoznanju, da ne bo mogla imeti otrok, je svoje življenje skušala osmisliti drugače. Življenje doma je napolnila s svojo ustvarjalnostjo, s katero se je prilagajala potrebam okolice, poletne mesece pa je preživljala na planini kot pastirica.

Odločitev, da je pustila delo v tovarni in odšla past na planino, kjer je vztrajala trideset let, ni bila naključna. *»Je imela naravo rada, žvau rada, ōldi rada.»*²³ Za pastirico je

²⁰ V sami vasi Hrib se število prebivalcev zaradi bližine Kamnika kljub temu ni zmanjševalo, saj jih je bilo leta 1961 še 65 (Krajevni leksikon Slovenije, II. knjiga, Ljubljana 1971, str. 177–178). Število prebivalcev se je tu malenkostno zmanjšalo šele do leta 1991, ko je bilo v vasi še 52 prebivalcev (Krajevni leksikon Slovenije, Ljubljana 1995, str. 162).

²¹ GNI ZRC SAZU, TZ 9, str. 89, opomba k pesmi št. 23950.

²² Navedeno po spominu Jožeta Turka.

odšla na Gojško planino. Ob koncu petdesetih in v začetku šestdesetih let so med pastirji na Veliki, Mali in na Gojški planini še vladali odnosi, ki jih je Kati Turk poznala doma: njihove skupnosti, ločene po posamičnih planinah, so delovale kot skupnosti z ustrezno medsebojno pomočjo in družabnostjo. Povezovali so jih tesen stik z živino, z naravo, potreba po sodelovanju in življenjski ritem, ki ga dolina skorajda ni več poznala. Pastirji so se po jutranjih opravkih vsak dan zbirali k molitvi, petju in skupnemu preživljanju prostega časa, pomagali pa so si tudi pri delu z živino. Tudi pastirske bajte se po zasnovi in notranji opremi v tem času niso spreminjale²⁴ in so ohranjale preprostost in domačnost, ki je marsikoga spominjala na njegov nekdanji dom.

Paša na planini je bila torej za Kati Turk osebna vrnitev v razmerja njenega otroštva. V to vrnitev je želela tudi sama ustvarjalno poseči. Poleg pesmi, ki jih je znala od doma in po katerih jo je poznala vsa planina, je začela pisati svoje pesmi, takšne, ki so bile vseh ljudem okrog nje. Zapisovala jih je v spominske dnevnik, v svoje zvezke, velikokrat pa jih je »zložila« po naročilu ljudem za tak ali drugačen spomin. Gre za doživljajsko preprosto in miselno nezapleteno pesništvo, ki se motivno veže na pastirsko in kmečko življenje, naravo, dom, zelo pogost motiv pa je ljubezen med fantom in dekletom. S svojimi pesmimi je Kati Turk poučevala in zabavala.²⁵ Ljudje, turisti in domačini, so poznali njen odnos do narave in njeno preprostost in vsak njen verz je bil zanje prvobitna ljudska kultura,²⁶ čeprav njenih pesmi, razen dveh izjem, ni spremljala melodija in niso imele nikakršnih možnosti za variantnost.

Tej dejavnosti se je pridružilo še slikanje motivov, ki so jih imeli ljudje najraje, motivov planinskega in poljskega cvetja, in sicer na razglednicah, krožnikih in drugih okrasnih predmetih, vezenje na prtičkih ipd. Na planini je risala predvsem razglednice, na katerih so prevladovali šaljni planinski motivi. *«Jest sam k njej na planino pəršu, sam ležav na pogradu, Kati je pa risala. So gospodje hodil in so v vrsti stal. So stal v procesiji glih kist, kokər da so kropit pəršli.»*²⁷ V eni sezoni je tako narisala tudi dva tisoč razglednic. Priljubljenost njenega ustvarjanja je povečeval še njen izredni humor, s katerim je sprejemala ljudi.

V času, ko ni pasla na planini, je ustvarjala doma. Njena lastna ustvarjalnost, prilagojena oziroma enaka okusu večine, ji je ponovno omogočila podobne stike z ljudmi, kot jih je bila vajena v otroštvu. Dolgo je bila znana predvsem po vezenju prtov – vezla je od raznih oltarnih prtov do napisov na bandera, prtov in prtičkov za domove do okrasnih blazin. *«Veliko tega sem naredila tudi drugim in sem bila za vsako delo dvakrat srečna. Prvič, ko sem prt naredila, drugič, ko sem ga nekam podarila. Mislim tudi to, da če človek v življenju nič ne naredi, tudi po njem nič ne ostane. Spomin na njega je kaj hitro izbrisan. Če pa kaj lepega narediš, živiš, tudi če umrješ.»*²⁸

V šestdesetih letih, ko je bila že deset let pastirica na planini, je Kati Turk začela sodelovati z Glasbenonarodopisnim inštitutom. Zanimanje za izročilo je bilo v svetu stremjenja za novim še bolj novo: Kati Turk je takrat spoznala, da tega življenja ni

²⁴ Izjava Jožeta Turka; »žvau« v pomenu »živino«.

²⁵ Po 2. svetovni vojni so namreč na pogorišču nekdanjih bajt skoraj vsi lastniki postavili bajte, ki niso imele več odprtih ognjišč, sicer pa so bile prvotnim zelo podobne.

²⁶ Več o tem glej M. Klobčar, Mnogovrstna ustvarjalnost Kati Turk, Kamniški zbornik 14/1998, str. 117–121.

²⁷ Poljudna raba pojma »ljudska kultura« se razločuje od strokovne rabe; v javnosti se je uveljavilo prepričanje, da je vsak nešolan pesnik že »ljudski pesnik« in vsaka njegova pesem »ljudska pesem«.

²⁸ Priporočeval Jože Turk.

²⁹ Odlomek iz zasebnih zapiskov Kati Turk, imenovanih Moj življenja spis.

vredno ceniti samo zaradi njene lastne navezanosti na otroštvo in dom, temveč tudi zato, ker je zanimivo za druge. Sodelovala je na več snemanjih, včasih ne samo kot pevka, temveč je srečanja tudi pripravljala. S temi spoznanji je dobila drugačen pogled na predvojno vaško življenje, kar je pokazala s svojimi zapisi šeg.

Ob prvem snemanju, kjer je sodelovala Kati Turk, leta 1960, je dr. Zmaga Kumer o njej v terenski zvezek zapisala: *«Iz pevske družine, vesele narave, malo umetniške žilice je v njej, rada poskuša slikati, sama sestavlja vzorce za vezenje in veze.»*²⁹ S to dejavnostjo je bila takrat v širši okolici že zelo poznana. Zanimanje za izročilo je imelo za Kati Turk poseben pomen tudi v tem, da se mu je z lastno ustvarjalnostjo s svojimi normativi skušala približati. Petje ljudskih pesmi, s katerim je začela odkrivati vrednote izročila, pa je v javnih nastopih sčasoma skušala nadomestiti z recitiranjem svojih lastnih pesmi:³⁰ ko je namreč odkrila, kakšen je odziv na njeno lastno pesnjenje, je z njim najbolj skušala izraziti svoj odnos do sveta.

Pesmi in slikanje so za Kati Turk postali najpomembnejša komunikacija, ob tem pa je ljudem delala tudi drugačne usluge: podobne motive, kot jih je snovala za prte, je risala na najrazličnejše okrasne predmete, otrokom je risala risbe za likovni pouk, vabili so jo v šole, da je otrokom pripovedovala o življenju in delu na kmetih in na planini, šivala je posebne nedrčke /*«Je bla gospa do kraja, pa je h Kati pāršla, da ji je modrc nardila»*,³¹ strigla je mladino in pisala najrazličnejša besedila – od takšnih za obletnice, godovanja, pisma za »šranganje« do poslovnih nagovorov. Ta besedila je večinoma pisala v verzih.

Njenega dela takrat ni nihče strokovno ovrednotil – ne njenega pesnjenja in ne likovne ustvarjalnosti. Veljavo »ljudske umetnice« si je v javnosti pridobila zaradi preprostosti in barvitosti svojega ustvarjanja,³² deklarirane nešolanosti, zaradi resnične navezanosti na naravo, vedrine in humorja, ki je bil za nekatere celo preveč neposreden, predvsem pa zaradi občutja preproste bližine in neposrednosti, ki ga je zaradi svojega značaja tako z lahkoto prenesla v urbano okolje.

Te usluge je sprva delala samo sovaščanom, pozneje tudi ljudem iz Kamnika in okolice, sčasoma, ko je bila zaradi svojih nastopov tudi medijsko dovolj poznana, pa tudi drugim, predvsem izseljencem in njihovim svojcem. *«Hodili so ljudje na dopuste domov v svoj kraj, pa so pāršli k njej, jim je kaj nardila, da so odnesli domov. Sva bla pol štarnajst dni v Klevelandu. Tam bi vse pokpil, kar bi nardila. Tam je sam kič al pa huda umetnina, umetnine ljudske pa ni!»*³³

Planina kot prostor trženja pastirske kulture

Rdeča nit dejavnosti Kati Turk pa je bila paša na planini oziroma planina sama. Ta umik v tradicijo oziroma nespremenljivost pa je bil samo začasen. Leta 1964 je bila zgrajena žičnica na Veliko planino,³⁴ hkrati pa je zaživel tudi turistično naselje, ki je po zasnovi arhitekta Vlasta Kopača nastalo na Veliki planini, ločeno od pastirskega selišča. V to naselje so prihajali letovat ljudje, ki z življenjem na kmetih niso imeli nikakršne zveze več, v veliki meri iz Ljubljane.

²⁹ GNI ZRC SAZU, TZ 9, str. 89, opomba k pesmi št. 23950.

³⁰ Kati Turk je napisala okrog 350 pesmi.

³¹ Navedeno po pripovedi Jožeta Turka.

³² To velja tako za likovno dejavnost kot – v prenesenem pomenu – tudi za pesništvo, čeprav v marsikaterem izdelku lahko najdemo tudi kvalitete.

³³ Pripoved Jožeta Turka.

Pastirji so za turiste postali zanimivi kot ostanek nekega preživelega življenja, ki se je, odmaknjeno od vsakdanjosti, ohranilo kot relikv: turisti so pogosto prihajali tudi na Gojško planino, kjer je pasla Kati Turk, in sicer velikokrat s posebnimi željami: Kati jim je pela pesmi, ki so jih želeli, sestavljala nove, jim pripovedovala dogodivščine iz pastirskega življenja, izdelovala trnič⁵⁵ in jim risala razglednice. Tako sta se v njenem osebnem odnosu do turistov prepletala izročilo in njena lastna ustvarjalnost, čeprav je prav izjemen odziv turistov siromašil, omejeval ali pa preusmerjal ustvarjalno moč in možnosti njenega dela. Pri tem je kljub številčnosti obiskovalcev šlo za povsem individualen odnos in turisti so od nje vedno odhajali z zavestjo, da so se srečali s »prvobitno ljudsko kulturo«.

Srečanja s turisti pa niso bila samo individualna. Vsako poletje so namreč na Veliki planini po vzoru raznih »kravjih balov« prirejali pastirski praznik, za ta praznik pa je prišla na planino množica obiskovalcev. Prireditve, ki jim je bila namenjena, je morala biti narejena po njihovem okusu, torej tako, da se je skladala z zabavno naravnostjo in

Paša na planini je pomenila umik iz sodobnosti, prireditvena oživitvev pastirskega življenja pa je povzročila trženje pastirske kulture in vedno večji odmik od njene prvotne podobe.

/Kati Turk z možem po nastopu na pastirskem prazniku na Veliki planini ob koncu šestdesetih let; izvirnik last Jožeta Turka/

je dajala prednost narodnozabavni glasbi, temeljni sestavini prireditve. Na te prireditve so organizatorji vedno vabili tudi Kati Turk, da je kot »ljudska pesnica« s pesmimi in pripovedmi zabavala ljudi.

⁵⁴ Krajevni leksikon Slovenije, II. knjiga, Ljubljana 1971, str. 184.

⁵⁵ Trnič je s posebnimi izrezljanimi deščicami, imenovanimi »pisave«, okrašena kepica sira, ki so ga po okrašanju posušili. Prvotno je bil namenjen obdarovanju.

Tako kot je bila za Kati Turk paša na planini nadomestek za nekdanje družbene odnose v vaški skupnosti, tako je bil njen nastop na odru za marsikoga od gledalcev oziroma poslušalcev iskanje nekdanje ali pa nikoli poznane idile na paši. Pojem paše, že po svoji opredelitvi na poseben način privlačen za vse, ki niso bili več povezani z zemljo, in prireditelj, povezana z njim, sta torej Kati Turk ustvarila sloves »ljudskega šaljivca«: marsikdo jo je poznal prav po zabavnem tonu njenih nastopov.

S svojo intuicijo, torej s prirejenim občutkom za človeške potrebe in želje, je te nastope naravnala po pričakovanih prirediteljev in obiskovalcev: morali so biti kratkočasni, zabavni, izražati so morali nekaj »domačega«, »pristnega«, v ospredju pa je bil idiličen in zabaven prikaz pastirskega življenja. Na množičnih prireditvah je Kati Turk nastopala s šaljivimi pripovedmi iz svoje mladosti in pastirskega življenja in z igranjem skečev, z recitiranjem svojih lastnih pesmi, deloma pa tudi s petjem ljudskih pesmi. Z istimi nameni so jo prireditelji vabili tudi na druge kamniške prireditve te vrste, predvsem na »dneve narodnih noš«, pa tudi drugam.

V času, ko se je idealizirano pastirsko življenje pojavilo na odru, se je začela spreminjati resnična podoba ljudske kulture na planini. Zaradi navzočnosti turistov in možnosti trženja mleka in mlečnih izdelkov so se spremenile tudi posamične pašne skupnosti: med pastirji je prihajalo do nevoščljivosti in sovraštva in prejšnje skupnosti, ki bi se zaradi siceršnjih družbenih sprememb prej ali slej razslojile, so razpadle. Stari pastirji so umirali, novih je bilo vedno manj. Pastirske bajte so postajale počitniške hišice, ne le v zimskem, temveč tudi v letnem času.³⁶

S tem ko je oddih postajal pomembnejši od paše, se je izredno hitro začela spreminjati arhitektura velikoplaninskih bajt, ki so dotlej še v precejšnji meri ohranjale nekdanjo ovalno podobo. Številne bajte so postale počitniške hišice s televizijskimi sprejemniki in z zahtevami po napeljavi elektrike in vodovoda, ki bi omogočala uporabo pralnih strojev. Odnosi med pastirji na planini so se tako, sicer z zakasnitvijo, približali vedno bolj odtujenim odnosom doma, v dolini.

Ob teh spoznanjih je Kati Turk prenehala pasti, kmalu pa je tudi nehala nastopati na odru kot glasnica lepote pastirskega življenja, ki jih ni bilo več. Njena dejavnost je bila sicer velikokrat protiutež življenju, kjer je nastajala, ne njegov odsev (zlagala je pesmi o kamricah in vasovanju, medtem ko je odraščala prva generacija, rojena v stanovanjskih blokih), tako globokih sprememb pa ni več mogla prezreti.

Kljub grenkim spoznanjem, da se ne spreminja samo svet, temveč tudi ljudje oziroma medčloveški odnosi, je v svojem preprostem ustvarjanju ostajala zvesta naravi in planini: še vedno je rada slikala cvetje, predvsem planinsko, v pesmih pa se kljub svoji vedrini ni mogla izogniti grenkim spoznanjem. V nasprotju s prejšnjimi leti je bilo v njenem pesnjenju vedno več razmišljanja in poučnosti, na koncu pa ponekod jasno, drugje pa komaj zaznavno izražena slutnja smrti – tako kot je k cvetju v spominsko knjigo zapisala:

*»Lepe so rože,
še lepše življenje,
še lepša je smrt,
če je v življenju trpljenje.«³⁷*

³⁶ Zimski turizem je bil na Veliki planini razvit že v tridesetih letih 20. stoletja, ko so posamezniki, imenovani »bajtarji«, najeli bajte za zimski čas. Bajtarstvo je že pred 2. svetovno vojno vplivalo na spreminjanje notranjosti bajt, torej na materialno kulturo.

Takšne Kati Turk ljudje večinoma niso poznali, ker je, potem ko je postala znana, popolnoma sprejela vlogo veselega »igrača«, šaljive »ljudske umetnice«. Takšne podobe o njej ljudje tudi ne bi sprejeli, ker jim za nadomestilo varnega zavetja nekdanjih domov ne bi ustrezala: potrebovali so takšno podobo preteklosti, na kakršno se je s svojo intuicijo odzvala Kati Turk.

V svojem avtorskem delu, ki so ga ljudje sprejeli kot ljudsko kulturo, je Kati Turk sledila množičnemu okusu, njeni nastopi pa so v zadnjih letih dajali prednost poučnosti.

/Kati Turk na srečanju z otroki ene izmed kamniških osnovnih šol okrog leta 1990; izvirnik last Jožeta Turka/

Summary

From Pasture to Stage

The author reflects on the sort of creativity laymen classify as folk culture. It represents a rebellion against the rapidly changing way of life and alienated social relations after World War II and searches for connections with the traditional but, at the same time, also strives to move away from it.

The article focuses on the life story of Kati Turk, her relation toward the traditional, and her creativity. A survey of her diverse activities reveals insights into the relation between folk culture and its preservation, and new creativity which tries to follow the criteria of folk culture, yet simultaneously withdraws from it. In the case of Kati Turk both sides are connected by her subconscious attachment to land, deliberate preservation of values, and her creativity which due to lack of schooling and syncretism laymen view as original folk culture.

In the first two decades in which she followed the examples of the past Kati Turk was engaged in reproducing folk culture, singing folk songs, writing down folk traditions and customs, and making traditional embroidery. Later on these activities greatly decreased, and she would make

⁵⁷ Zasebni zapiski Kati Turk, last Jožeta Turka.

the traditional trniči or sing "Mrtvaška kost" (Deadly Bone) only occasionally. She was also an exceptional informant. Her reproductions of the traditional were subconsciously transformed into her own creations; she did not feel a qualitative gap between a tradition taken over from her parents and conveyed to others in a number of different ways, or that which she had created by herself in a variety of forms.

In public Kati Turk achieved the fame of "folk artist" mainly because of her own creativity with which laymen labeled her embroidery, her paintings on different objects, and especially her songs. Aside from verses and short songs written in albums which had a potential for variants, her poems were never conveyed to others the way folk songs usually are. With the exception of two which were set to polka music they namely had no melodies, but were recited only by Kati herself, and were always a part of her performances. Their motif was the past, mainly the traditional farming way of life, or the part of contemporary life style which still echoes it.

It is sometimes difficult to define the border between tradition and her own creativity in Kati's work: her embroidery, for instance, was at times very close to traditional patterns, and her painting, on the other hand, was close to the patterns created for commercial purposes, yet also close to the traditional at other times. Her creations were namely torn between the taste of the masses and between traditional characteristics.

Local inhabitants remember Kati as a creative person, but also as a shepherdess who had consciously decided to live on a mountain because she was disappointed at the alienation of contemporary society. Her flight to the mountain denoted a flight from the present, but not from the society: as a shepherdess she appeared on stage and became a celebrity. She recited poems and told tales, and it is these (though they might have been too jovial for some) that remained among people and were preserved as contemporary oral tradition.

Kati's stay on the mountain, however, was only temporary: when she became aware of the true relations on the mountain which were different from the ones governing a village community prior to World War II, she became disillusioned and left. The memory of her tales and humor-filled performances gradually faded; the knowledge she had transmitted onto younger generations is still, at least partly, transmitted onto others; her poems have been awaiting publication in local publications for years; her handicrafts, paintings and drawings adorn people's homes and are referred to as "folk culture."